JAHON IQTISODIYOTI TARMOQLARI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi
Mamatjanova Zuhra

Annotatsiya

Ushbu tezis jahon iqtisodiyotining asosiy tarmoqlari, ularning tuzilishi, o'zaro bog'liqligi va global iqtisodiy jarayonlarga ta'sirini keng qamrovli tahlil qilishga bag'ishlangan. Ishda sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish, moliya va raqamli iqtisodiyot tarmoqlari ko'rib chiqilgan bo'lib, ularning jahon bozorida tutgan o'rni va rivojlanish tendentsiyalari o'rganilgan. Tezisda shuningdek tarmoqlararo bog'liqlik, globallashuv jarayonlari va zamonaviy texnologiyalarning iqtisodiy tarmog'larga ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari jahon iqtisodiyotining tarmoqli tizimini yanada chuqur tushunishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: jahon iqtisodiyoti, iqtisodiy tarmoqlar, globallashuv, sanoat, qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish sektori, moliya bozori, raqamli iqtisodiyot, tarmoqlararo munosabatlar, iqtisodiy rivojlanish.

Kirish

Zamonaviy jahon iqtisodiyoti o'zining murakkab tuzilishi va ko'p qirrali tarmoq tizimi bilan ajralib turadi. Iqtisodiyot tarmoqlarining rivojlanishi va ularning o'zaro munosabatlari nafaqat alohida mamlakatlar, balki butun dunyo miqyosida iqtisodiy o'sishni belgilab beruvchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Hozirgi kunda jahon iqtisodiyotida yuzaga kelayotgan tub o'zgarishlar — texnologik inqilob, globallashuv jarayonlari, savdo munosabatlarining kengayishi va yangi bozorlarning shakllanishi — iqtisodiy tarmoqlarning yangicha talqinini talab etmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, jahon iqtisodiyotining tarmoqli tuzilishini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat kasb etadi. Milliy

iqtisodiyotlarni globallashtirish sharoitida rivojlantirish uchun dunyo tarmoqlarining imkoniyatlaridan samarali foydalanish muhim strategik ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimiz iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va xalqaro bozorga integratsiya qilish muammolari ham ushbu mavzuning ahamiyatini yanada oshiradi.

Tadqiqotning maqsadi — jahon iqtisodiyotining asosiy tarmoqlarini har tomonlama o'rganib, ularning tuzilishi, rivojlanish qonuniyatlari va o'zaro ta'sir mexanizmlarini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan: jahon iqtisodiyoti tarmoqlarini tasniflashtirish; har bir tarmoqning jahon miqyosidagi ulushini aniqlash; tarmoqlararo munosabatlarni tahlil qilish; zamonaviy texnologiyalarning tarmoqlarga ta'sirini baholash.

Asosiy qism

1. Jahon iqtisodiyoti tarmoqlarining tasnifi va tuzilishi

Jahon iqtisodiyoti tarmoqlari an'anaviy ravishda uchta asosiy sektorda tasniflanadi: birlamchi (qishloq xo'jaligi, tog'-kon sanoati va baliq ovlash), ikkilamchi (ishlov berish sanoati, qurilish va energetika) va uchinchi (xizmat ko'rsatish, savdo, moliya, transport). Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda to'rtlamchi sektor — bilimlar va axborot texnologiyalari iqtisodiyoti — ham alohida ajratilmoqda.

Dunyo YaIM tarkibida xizmat ko'rsatish sektori yetakchi o'rinni egallab, uning ulushi rivojlangan mamlakatlarda 70-80% ga yetadi. Sanoat tarmoqlari 20-25% ni tashkil etsa, qishloq xo'jaligi rivojlangan davlatlarda atigi 1-3% ni egallaydi. Lekin rivojlanayotgan mamlakatlarda bu nisbat boshqacha ko'rinishda namoyon bo'ladi: qishloq xo'jaligi va sanoatning ulushi sezilarli darajada yuqori bo'ladi.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilda dunyo YaIM 105 trillion AQSh dollarini tashkil etdi. Shundan xizmatlar sektori 65 trillion, sanoat 25 trillion va qishloq xo'jaligi 4 trillion dollarga teng bo'ldi. Ushbu ko'rsatkichlar jahon iqtisodiyotida tarmoqlar o'rtasidagi sezilarli farqni va post-industrial davrga o'tish tendentsiyasini yaqqol ko'rsatib beradi.

2. Sanoat va agrar tarmoqlarning global ahamiyati

Jahon sanoati iqtisodiy rivojlanishning harakatlantiruvchi kuchi sifatida asrlar davomida yetakchi o'rinni egallagan. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab sanoat tarmoqlarida tub o'zgarishlar ro'y berdi: mehnat talab qiladigan ishlab chiqarish rivojlanayotgan mamlakatlarga ko'chib o'tdi, rivojlangan davlatlar esa yuqori texnologiyali, kapital talab qiladigan tarmoqlarga ixtisoslashdi. Hozirgi kunda Xitoy, AQSh, Germaniya, Yaponiya va Hindiston jahon sanoat ishlab chiqarishining 70% dan ortig'ini ta'minlaydi.

Qishloq xo'jaligi esa insoniyat tarixida eng qadimiy tarmoq bo'lib, bugungi kunda ham strategik ahamiyatini saqlab qolmoqda. Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, ishchi kuchini bandligini saqlash va eksport daromadlarini ko'paytirish nuqtai nazaridan qishloq xo'jaligi global miqyosda dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, iqlim o'zgarishlari va aholining tez o'sishi sharoitida agrar tarmoqning modernizatsiyasi global muammoga aylandi.

FAO ma'lumotlariga ko'ra, jahon aholisini oziq-ovqat bilan ta'minlash uchun 2050-yilga kelib qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini 60% ga oshirish talab etiladi. Bunday o'sishga erishish uchun an'anaviy dehqonchilikdan "aqlli qishloq xo'jaligi"ga o'tish, ya'ni sun'iy intellekt, IoT va precision farming texnologiyalarini qo'llash zarur.

3. Xizmat ko'rsatish sektori va moliya tarmoqlari

Post-industrial jamiyatning asosiy belgisi — xizmat ko'rsatish sektorining yetakchilik qilishidir. Ushbu sektor tarkibiga savdo, transport, turizm, ta'lim, sog'liqni saqlash, moliya va boshqa xizmat turlari kiradi. Rivojlangan mamlakatlarda bu sektor YaIMning katta qismini va bandlikning asosiy qismini tashkil etadi. Masalan, AQShda xizmat sektori YaIMning 80% ga yaqinini va ish o'rinlarining 85% ini ta'minlaydi.

Moliya tarmog'i jahon iqtisodiyotining qon tomiri sifatida kapital oqimlarini ta'minlaydi. Xalqaro valyuta bozori (Forex), qimmatli qog'ozlar birjalari, bank tizimi va sug'urta institutlari birgalikda global moliya tizimini tashkil etadi. Kunlik Forex

savdosi hajmi 7,5 trillion dollardan oshib ketadi, bu esa barcha tovar savdosidan bir necha baravar katta ko'rsatkichdir.

2008-2009-yillardagi global moliyaviy inqiroz moliya tarmoqlari va real iqtisodiyot o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni ko'rsatdi. Moliya bozorlaridagi beqarorlik ishlab chiqarish, savdo va bandlikka tez ta'sir qiladi. Shu sababli jahon moliya tartibga solish tizimini kuchaytirish xalqaro hamjamiyatning asosiy vazifalaridan biriga aylandi.

4. Raqamli iqtisodiyot: yangi tarmoq sifatida

XXI asrning eng muhim iqtisodiy hodisalaridan biri raqamli iqtisodiyotning shakllanishi va jadal rivojlanishidir. Raqamli iqtisodiyot tarkibiga elektron tijorat, bulutli hisoblash, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili (Big Data), fintech, blockchain texnologiyalari va platformali biznes modellari kiradi. McKinsey Global Institute ma'lumotlariga ko'ra, raqamli iqtisodiyot 2023-yilda jahon YaIMining 15% dan ortig'ini tashkil etdi.

Amazon, Google, Alibaba, Meta va Microsoft kabi texnologiya gigantlari an'anaviy tarmoqlarning raqamli transformatsiyasini jadallashtirib, yangi iqtisodiy ekotizimlar yaratmoqda. Platformali iqtisodiyot an'anaviy vositachilik modellarini inqirozga uchratib, tovarlar va xizmatlarni bevosita iste'molchilarga yetkazish imkonini berayotir. Uber, Airbnb va boshqa platformalar transport va mehmonxona sektorini tubdan o'zgartirdi.

Sun'iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalari barcha iqtisodiy tarmoqlarga kirib bormoqda. IMF tadqiqotlariga ko'ra, rivojlangan mamlakatlarda ish o'rinlarining 40% gacha qisman yoki to'liq avtomatlashtirilishi mumkin. Bu esa mehnat bozorida tub o'zgarishlarga olib keladi va yangi malakalarni talab etuvchi ish o'rinlari yaratilishini zarur qiladi.

5. Tarmoqlararo munosabatlar va globallashuv

Jahon iqtisodiyoti tarmoqlari o'zaro uzviy bog'liq tizimni tashkil etadi. Qishloq xo'jaligi sanoatga xom ashyo yetkazib bersa, sanoat qishloq xo'jaligiga mashina-texnika va kimyoviy vositalar taqdim etadi. Moliya sektori barcha tarmoqlarga investitsiya resurslarini kafolatlaydi, transport va logistika esa ularni jismonan bog'laydi. Global zanjirlar orqali bitta mahsulot ishlab chiqarishda bir necha o'nlab mamlakatlarning tarmoqlari ishtirok etadi.

Global qiymat zanjirlari (GVC — Global Value Chains) zamonaviy jahon iqtisodiyotining asosiy tashkiliy shakllaridan biriga aylandi. Apple iPhone misoli buning yaqqol namunasidir: dizayn AQShda, chiplar Tayvanda, ekranlar Janubiy Koreyada, yig'ish esa Xitoyda amalga oshiriladi. Bunday tarmoqlararo hamkorlik jahon savdosini 60% dan ziyod qismini tashkil etuvchi oraliq mahsulotlar savdosini keltirib chiqardi.

COVID-19 pandemiyasi global tarmoqlararo munosabatlardagi zaifliklarni ko'rsatib berdi. Xitoyda yuzaga kelgan ishlab chiqarish to'xtashlari jahon avtomobil sanoatida mikrosxema tanqisligini keltirib chiqardi. Bu hodisa tarmoq diversifikatsiyasi va milliy ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash zarurligini jahon davlatlariga eslatib qo'ydi.

Xulosa

Jahon iqtisodiyotining tarmoqli tuzilishini o'rganish shuni ko'rsatadiki, zamonaviy global iqtisodiyot murakkab, o'zaro bog'liq va dinamik ravishda rivojlanayotgan tizimdir. Tarmoqlar o'rtasidagi munosabatlar yil sayin mustahkamlanib bormoqda va bitta tarmoqdagi o'zgarishlar boshqa tarmoqlarga tez tarqalmoqda.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar chiqarish mumkin: birinchidan, xizmat ko'rsatish sektori jahon iqtisodiyotida yetakchi o'rinni mustahkamlab olgan va bu tendentsiya davom etishi kutilmoqda; ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot barcha an'anaviy tarmoqlarni transformatsiya qilib, yangi texnologik paradigma yaratmoqda;

uchinchidan, global qiymat zanjirlari zamonaviy xalqaro mehnat taqsimotining asosiy shakliga aylanib, tarmoqlararo munosabatlarni yangi bosqichga ko'tardi.

To'rtinchidan, iqlim o'zgarishlari va barqaror rivojlanish maqsadlari jahon iqtisodiyoti tarmoqlari oldiga yangi vazifalarni qo'ymoqda — yashil energetikaga o'tish, barqaror qishloq xo'jaligi va past uglerodli ishlab chiqarishni rivojlantirish. Beshinchidan, COVID-19 pandemiyasi ko'rsatganidek, global tarmoq bog'liqliklari xavf-xatarlarni tez tarqatish ehtimolini ham oshiradi, shu sababli tarmoq barqarorligini ta'minlash global boshqaruvning ustuvor yo'nalishi bo'lmog'i zarur.

Xulosa qilib aytganda, jahon iqtisodiyoti tarmoqlarini chuqur anglash — davlatlar iqtisodiy siyosatini to'g'ri shakllantirish, milliy tarmoqlarni xalqaro bozorga muvaffaqiyatli integratsiya qilish va kelajakdagi iqtisodiy muammolarga to'g'ri javob berish uchun zaruriy asos hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Krugman P., Obstfeld M., Melitz M. International Economics: Theory and Policy. — 12th edition. — Pearson Education, 2022. — 784 p.

2. World Bank. World Development Report 2023: Migrants, Refugees, and Societies. — Washington, D.C.: World Bank, 2023. — 309 p.

3. International Monetary Fund. World Economic Outlook: A Rocky Recovery. — Washington, D.C.: IMF, April 2023. — 192 p.

4. Stiglitz J.E. Globalization and Its Discontents Revisited: Anti-Globalization in the Era of Trump. — New York: W.W. Norton & Company, 2018. — 512 p.

5. McKinsey Global Institute. The Future of Work After COVID-19. — McKinsey & Company, February 2021. — 148 p.

6. UNCTAD. World Investment Report 2023: Investing in Sustainable Energy for All. — Geneva: United Nations, 2023. — 228 p.

7. Toshmatov N.A., Nazarov A.B. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar. — Toshkent: TDIU nashriyoti, 2021. — 352 b.

8. Acemoglu D., Robinson J.A. Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty. — New York: Crown Publishers, 2012. — 529 p.

9. FAO. The State of Food and Agriculture 2022: Leveraging Automation in Agriculture for Transforming Agrifood Systems. — Rome: FAO, 2022. — 172 p.

10. WTO. World Trade Statistical Review 2023. — Geneva: World Trade Organization, 2023. — 185 p.